

VPRAŠANJE IZBIRE V JEZIKOSLOVJU

Primož Vitez

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81–051:174

UDK 81:1

Jezikoslovec je v svoji težnji, da se uveljavi kot znanstveni subjekt in objektivno opisuje jezik kot predmet zunaj njega samega, v specifičnem spoznavnem položaju, ker prebiva v svojem znanstvenem predmetu in je torej načeloma nemogoče, da bi izvršil nalogo, ki si jo zastavlja. V parafrazi Saussurjevega paradoksa, kakor ga je izpeljal W. Labov, je mogoče paradoks jezikoslovca obrniti takole: »jezikovna dejstva opazuje jezikoslovec kot oseba, pri čemer pa ta obstaja zgolj kot nosilec osebnih spoznavnih izkušenj, ki na jezikovnih dejstvih temeljijo.« To pomeni, da je jezikoslovec kot opazovalec jezika nujno dejaven znotraj opazovanega predmeta. In še drugače: ko jezikoslovec opisuje jezik – brez možnosti, da bi iz njega izstopil – v njem (tudi takrat, ko interpretira jezikovno rabo drugih) pušča sled svoje jezikovne individualnosti, se pravi intimne občutljivosti, ki se ji v nobenem primeru ne more izogniti. Njegova verodostojnost je v celoti odvisna od etične drže, ki jo bo zavzel v odnosu do svojega raziskovalnega dela.

izbira, jezikoslovec, epistemologija, saussurjanski paradoks, znanstvena etika

Through the tendency to establish themselves as objective analysts and therefore describe language as an exterior object, linguists face a highly specific epistemic situation, because they are constantly overwhelmed by their object and thus in no position to accomplish their objective deed. This paradox is viewable by paraphrasing W. Labov who pointed to Saussure's inconsistent definition of the social function of language, saying that language as a social institution is only observable through individual use while individuals are always observed in social interaction. Consequently, language is necessarily analyzed by individual linguists who only exist by their own experience, based on linguistic realities. It seems that linguists as descriptors of language systems and their actualizations can only operate inside their object. Their credibility entirely depends on the ethical position they adopt as to their authorship and research effort.

choice, linguist, epistemology, Saussurian paradox, ethics of science

Zgodovina opazovanja jezika je serija poskusov, da bi si misleči človek razložil, v čem se bistveno razlikuje od drugih sporazumevajočih se oblik življenja. Ker je jasno, da jezik ljudem po eni strani omogoča učinkovit osebnostni razvoj, po drugi pa kompleksno strukturiranje življenja v skupnosti, je razmišljanje o jezikovnem sporazumevanju najbolj celovito takrat, kadar upošteva obe ključni razsežnosti delovanja jezika. Individualna in socialna funkcija jezika sta tako prepleteni, da ju pravzaprav ni mogoče obravnavati popolnoma ločeno. Tako se tudi jezikovni sistem ne pusti

doumeti v vseh funkcionalnih razsežnostih, če ni opisan s sočasno mislijo na to, kako deluje v rabi. Vendar je zaradi teh ali onih razlogov v zgodovini jezikoslovja zmeraj prihajalo do različnih konceptov, ki so v ospredje postavljali zdaj en, zdaj drugi vidik. Diverzifikacija pristopov k spoznavanju jezika in njegovih funkcij je jezikoslovju dolgoročno prinesla razširjen analitični spekter, nastala pa je vendarle kot posledica temeljnih razlik med stališči, ki jih opazovalec lahko zavzame do svojega predmeta. Jezik kot sistem relacij, po katerih so organizirane sporazumevalne prakse, je seveda mogoče razumeti kot tisto, kar govorcu določa, kaj v rabi *mora* in česa *ne sme* početi. Nič manj legitimna pa ni možnost, da opazovalec v jeziku vidi mrežo pravil, ki govorcu omogoča, da se nauči, kaj vse v praksi *lahko* počne. Ta dva pogleda ločuje bistvena razlika, ki tiči v dveh različnih odgovorih na vprašanje izbire. Gre namreč za staro vprašanje, okrog katerega so se zmeraj kresale ideološke polemike z najrazličnejšimi socialnimi ozadji. Tod gre tudi iskati odgovore na dileme, ki jih zastavlja vprašanje družbene odgovornosti in sprejemljivosti posameznih jezikovnih rab, torej vprašanje norme. Jezikoslovne obravnave implicitne (osebne) in eksplicitne (kodicirane) jezikovne normiranosti so tisto področje,¹ kjer stroka najizraziteje pokaže, kako razume jezikovno resničnost, ki v enaki meri določa jezikovno delovanje posameznega govorca in skupnosti, v kateri živi. Zato je izrednega pomena, da jezikoslovec, ne glede na svojo ideološko ali metodološko provenienco, na jezik pogleda kot na komunikacijski medij, v katerem *vs*i različni govorniki – različni prav zato, ker v jeziku prebivajo vsak po svoje – jezikovno zmožnost lahko razvijejo dovolj kreativno, da se kot izpolnjeni posamezniki realizirajo v svojih jezikovnih skupnostih. Tak pogled pa od opazovalca ne zahteva le čim širšega in globljega uvida v različne plasti jezikovne resničnosti, temveč terja od njega tudi določeno stopnjo zavedanja o vlogi, ki jo v opazovanem svetu igra sam.

Če res vsakdo pozna strukturo jezika in če je struktura jezika res *'slovnici sistem, ki virtualno obstaja v vsakih možganih'*, potem se jezikoslovec v zvezi s tem lahko nasloni na pričevanje prvega, ki pride mimo, konec koncev tudi nase. Po drugi strani pa je jezikovna dejstva mogoče raziskovati le tako, da posameznike proučujemo takrat, ko jezik uporabljajo. Odtod *Saussurjev paradoks*: družbeni vidik jezika opazujemo samo pri posameznikih, posamezne jezikovne rabe pa je mogoče opazovati le, kadar delujejo v družbenem kontekstu. (Labov 1972: 185–186)

Sociolingvist Labov v tem odlomku odpre vrsto vprašanj, ki zadevajo epistemološki status jezikoslovja, njegovega predmeta in metodologij. Njegova kritika ni namenjena Saussurjevi knjigi v celoti, izrazi pa pomislek glede avtorjeve rabe pojma *družbeno*. Saussure v svojem splošnem jezikoslovju ob omembi družbene razsežnosti jezika, pravi Labov, ne pove kaj dosti o socialnih implikacijah jezikovne dejavnosti. Ob dejstvu, da jezik sam po sebi bistveno prispeva k oblikovanju posameznika, Saussure poenostavljeno ugotavlja, da je jezik tudi pluriindividualen pojav, lasten vsej jezikovni skupnosti. Takšna kritična interpretacija je nedvomno metodološko utemeljena, če jo izreče sociolog, za jezikoslovca pa ima zadeva skorajda enigmatične

¹ Več o tem Stabej (2008: 89–92).

razsežnosti. *Saussurjev paradoks* ne razkriva le temeljne ontološke zadrege jezikoslovja kot spoznavnega polja, temveč obenem omogoča vpogled v samo naravo odnosa med govorcem in njegovo zmožnostjo, da jezik uporablja. Z drugimi besedami: posameznik se izoblikuje skozi jezikovno rabo, vendar je na daljši rok tudi jezik sam izpostavljen spremembam, ki jih s svojimi sporazumevalnimi praksami povzročajo posamezniki. Ali še drugače: jezik spreminja človeka, človek spreminja jezik. V dinamičnem odnosu med jezikom in družbo, tako je moč sklepati iz navedenega odlomka, gre za isti povraten proces.

Brez upoštevanja tega kroga se je težko približati smislu in smotru tistega, kar počne jezikoslovec. A zapleta tu še ni povsem konec. Krog je zarisan s podobo kače, ki se grize v rep: jezik je namreč mogoče opisati le z jezikom.² Jezik se tako rekoč opisuje s samim sabo. Je sam svoj opisni instrument in predmet opisa, pa tudi metodologije opisovanja so udeležene z jezikovnimi sredstvi. Vsled tega na videz preprostega dejstva se je v zgodovini jezikoslovnih opazovanj izoblikoval pojem metajezika, torej jezika, ki se samoreflektira in o samem sebi pripoveduje skozse. Če drži, da se jezik na ta način samoanalizira, tedaj nujno sledi, da tudi govoreči in pišoči posameznik nima na voljo ničesar drugega kot jezik, ko se sprašuje o tem, kako jezik deluje. To neovrgljivo dejstvo ne zaznamuje le razmišljanja jezikoslovca, ki v svojih metajezikovnih tekstih (slovnica, slovarjih, znanstvenih, strokovnih in poljudnih študijah, jezikovnih priročnikih in učbenikih) uporablja jezik, da bi o jeziku govoril, temveč metajezikovna funkcija jezika v enaki meri zadeva kateregakoli govorca, kateregakoli vsakodnevne in vsakdanjega uporabnika jezika, ki svojih miselnih naporov ne usmerja v zavestno metodološko podprto analizo svojih sporazumevalnih dejanj, pa vseeno (vede ali nevede) nenehno presprašuje jezik³ in po svojih zmožnostih nadzoruje njegovo uporabo.

Izbira snovi

Preplet in simultano delovanje funkcij, ki jih jezik izvršuje v sporazumevalnem procesu, samonanašalnost, govorčeva nezmožnost, da bi deloval zunaj jezika – vse to daje slutiti, kako kompleksen je spoznavni status tistih, ki nadrobneje opazujejo jezik in njegovo rabo, se pravi poklicnih uporabnikov jezika – in med njimi jezikoslovcev. Če je torej Labov kot pronicljiv interpret dihotomij iz Saussurjevega posthumnega teksta iz njega izpeljal paradoks o razmerju med individualnim in družbenim; če ta

² Jezikovna dejavnost sicer omogoča delovanje vseh spoznavnih področij: vsakršno spoznanje se formulira in prenaša skozi jezik. Jezik posreduje tradicije in nauke, ideje in ideologije.

³ Prim. Saussure (1997: 18; prev. P. V.): »V čem je smoter jezikoslovja? Malokdo ve o tem povedati kaj jasnega in tudi tu ne bo dosti drugače. Po drugi strani pa je očitno, da jezikoslovna vprašanja zanimajo vse tiste – zgodovinarje, filologe itn. – ki se ukvarjajo z besedili. Še očitnejši je pomen jezikoslovja za splošno kulturo: v življenju posameznikov in družb je jezik najpomembnejši od vseh dejavnikov. Bilo bi nedopustno, če bi o jeziku razmišljali samo jezikoslovni strokovnjaki; pravzaprav se z njim po malem ukvarjamo vsi. Pa vendar – in to je paradokсна posledica velikega pomena, ki se jeziku pripisuje – ni področja, na katerem bi vzknilo več nesmislov, predsodkov, prividov in izmišljij. S stališča psihologije vseh teh zmot nikakor ne smemo prezreti. Naloga jezikoslovca je, da jih razkrije in jih razbline po svojih najboljših močeh.«

paradoks poraja statusne posledice za jezik, njegovo rabo in za govorca na splošno; če se govorec torej lahko uresniči samo skozi jezik in če ima tudi jezik smisel samo, kolikor se govorce skozenj afirmirajo; če je konec koncev jezikoslovca treba prišteti k množici vseh uporabnikov jezika, potem je treba skleniti tudi, da ta neprebojni krog jezikoslovca (pa tudi kateremukoli drugemu govorce) v temelju onemogoča popoln spoznavni izstop iz jezika. Če ga jezik bistveno konstituira kot govorca, potem v različni jezika razmišlja tudi o sebi. V parafrazi Saussurjevega paradoksa bi se dalo reči, da je paradoks jezikoslovca takle: »jezikovna dejstva opazuje jezikoslovec kot oseba, pri čemer pa ta obstaja zgolj kot nosilec osebnih spoznavnih izkušenj, ki na jezikovnih dejstvih temeljijo«. To pomeni, da je jezikoslovec kot opazovalec jezika nujno dejaven znotraj opazovanega predmeta. In še drugače: ko jezikoslovec opisuje jezik – brez možnosti, da bi iz njega izstopil – v njem (tudi takrat, ko interpretira jezikovno rabo drugih) pušča sled svoje jezikovne individualnosti, se pravi intimne občutljivosti, ki se ji v nobenem primeru ne more izogniti. Vse, kar lahko stori, je to, da skuša svojo sled sproti zabrisovati iz znanstvenega diskurza. To je pomemben segment njegove poklicne veščine.

Kaj to pomeni za jezikoslovčevu delo? Ko opazuje jezik, si jezikoslovec prizadeva, da bi analitično obdelal svoja opažanja, jih sintetično strnil in izoblikoval določene sklepe, skratka, da bi na koncu opazovalnega procesa podal nekakšno sodbo o tem, kar je opazil. Odtod ni težko uvideti metajezikovne zadrege: metajezik, s pomočjo katerega jezikoslovec ovrednoti svoja jezikovna opažanja, se seveda uresničuje v jezikoslovčevem namenu, da bi podal znanstveno formulacijo, pa vseeno ne moremo mimo dejstva, da je ta formulacija obenem plod jezikoslovčeve osebne stilizacije. Jezikoslovec je namreč *avtor* svojih formulacij – on⁴ in ne kdo drug. Svojo jezikovno individualnost bolj ali manj premišljeno izkorišča za to, da oblikuje avtorstvo svoje sodbe, to avtorstvo pa na koncu (ali *a priori*) utemelji v podpisu teksta. V okviru jezikoslovčevih objektivnostnih⁵ ambicij ima ta stilizacija nedvomno uporabno vrednost, ker lahko predstavlja določeno prepričevalno učinkovitost njegovih besedil. Je pa poleg tega še ena implikacija te neizogibne jezikovne intimnosti, ki je za jezikoslovčevu delo usodnejša: namreč ta, da jezikoslovec sam (osebno) *zasnuje* oziroma določi predmet, ki ga bo analiziral, pa tudi metodo, po kateri bo to storil.⁶ Tudi po tej strani je jezikoslovec avtor svojega dela. Lahko sicer povzame katero od obstoječih metodologij (kar se zgori najpogosteje), še vedno pa mu preostane naloga, da zameji in *izbere* segment jezikovne realnosti, ki ga bo izpostavil svojemu interesu. Izbirati in izbrati v skladu s svojim interesom – to bi lahko bila opredelitev avtorskega dela.

Kaj je pravzaprav interes? Koncept *interes* je polisemičen, a tu sta najbolj zanimiva dva vidika, ki sama po sebi dovolj pojasnjujeta njegovo pomensko kompleksnost.

⁴ Moški spol je rabljen generično.

⁵ Interpretativna poteza se približa statusu objektivnosti, ko jo sprejme določen delež obdelovalcev znanstvenega polja. Prim. Bourdieu 2004: 139.

⁶ Tudi v korpusnem jezikoslovju, ki je usmerjeno izrazito opisno in skuša s fizičnim skladiščenjem jezikovnih rab v temelju izključiti osebno intervencijo v jezikovno resničnost, sta izbor opazovanega materiala in metodološka odločitev še vedno avtorska poteza.

Pojem interesa se, kakor še marsikateri izmed humanističnih konceptov, giblje med zasebnim in javnim. Zasebni interes ali zanimanje je osebna zavzetost za določeno stvar, nekakšna miselna ali čustvena afiniteta, ki izhaja iz osebne ali poklicne izkušnje (kolikor je to zares mogoče ločiti) jezikoslovca kot uporabnika in misleca jezika. Drugi pomen, javni interes, je načeloma manj subjektiven in zadeva veljavnost izbire predmeta v širšem, strokovnem in družbenem kontekstu: v tem primeru se interes nanaša na relevantnost izbranega predmeta za skupne posamezniške izkušnje (izkušnje skupnosti), iz katerih je zgrajeno določeno polje vednosti, v našem primeru jezikoslovje. Osebni interes oziroma zanimanje, ki ga jezikoslovec izkaže za določen predmet, najverjetneje izhaja iz njegove intelektualne izkušnje, se pravi, da se najpogosteje porodi iz jezikoslovčevega analitičnega uma in da ga običajno spremlja tisto, čemur bi lahko rekli veselje do sinteze, želja po spoznanju ali volja do sklepanja.⁷ Vendar pa jezikoslovca dostikrat žene še en motiv, še posebej tistega jezikoslovca, katerega izrecni namen je, da bi prispeval svoj delež k normiranju jezika: namreč morebitno nasprotovanje določenim jezikovnim praksam, in sicer večinoma iz dveh razlogov. Prva možnost je, da jezikoslovec zazna rabo, ki je v nasprotju z njegovimi implicitnimi normativnimi stališči, druga pa ta, da določena jezikovna raba po jezikoslovčevi presoji deluje proti domnevnemu družbenemu interesu jezikovne skupnosti. V obeh primerih jezikoslovec ravna v skladu z določenim interesom v odnosu do jezikovne resničnosti. Kdor uresničuje svoj interes za določeno zadevo, si v njej, hočeš nočeš, pripisuje nekakšno vlogo. Vzrok ali posledica interesa za neko jezikovno dejstvo (recimo besedilo ali tip diskurza) pa je vselej določena oblika zaznave, težnje k razumevanju, razbiranja oziroma branja – vsako branje pa je *interpretacija*.⁸

Labov ironizira, ko reče, da bi jezikoslovec čisto lahko interpretiral tudi samega sebe kot reprezentativnega govorca, prav kakor bi to lahko storil s katerimkoli drugim govorcem. Z vidika empiristične ambicije, ki vodi in usmerja jezikoslovje govora, je ironija upravičena, ker naj bi jezikoslovec praviloma formuliral dejstva o jeziku, kakršen je, ne pa kakršen bi po njegovem osebnem védenju ali pričakovanju moral biti. Po drugi strani pa z vidika neizogibne individualnosti jezikoslovca kot »vedočega jezikovnega slehernika« ironija izzveni v prazno: ne samo, da je jezikoslovec kot govorec lahko sprotna priča svojega jezikovnega opažanja, temveč se temu sploh ne more izogniti. V trenutku, ko začne opazovati določeno jezikovno dejstvo, ga analizirati, razbirati kontekstualne in kotekstualne okoliščine svojega jezikovnega predmeta in oblikovati sklepe v zvezi z njim – se pravi, ko skuša *razumeti* svoj predmet – zanj že postane nemogoče, da opazovanega jezikovnega dejstva ne bi interpretiral. Proces razumevanja je zmeraj posledica individualnega intelektualnega vložka, avtorskega miselnega dela, kar v splošnem pomeni, da lahko dve osebi, ki opazujeta isto stvar, to stvar vidita na dva različna načina in si o njej ustvarita različni sodbi. Še več, ti dve videnji sta *nujno* različni, ker nedvomno obstajajo razlike med izkušnjami

⁷ Obseg te razprave ne dopušča, da bi posebej spregovorili o kariernem motivu, ki zadeva jezikoslovčevo uveljavljanje v strukturi oziroma hierarhiji jezikoslovja kot znanstvenega področja, čeprav ta interesni moment pri udeležbi v strokovni skupnosti nikakor ni najmanj pomemben.

⁸ Podrobneje o tem Vitez 2009: 394.

obeh opazovalcev, torej med njima samima. V trenutku torej, ko se sproži proces razumevanja opazovanega predmeta (ali vsaj želja po razumevanju), se že začne tudi interpretacija, ki omogoči poznejšo predstavitev opažanj, vendar tej predstavitvi hkrati odvzame objektivnostno sprejemljivost, ki jo avtor in njegovo občinstvo interpretaciji samodejno pripišeta. Drugače rečeno: objektivnost opazovalne interpretacije je v jezikoslovju, kakor do neke mere tudi na drugih spoznavnih poljih, iz analitičnega procesa izključena v hipu, ko pride do sprožitve razumevalnega procesa. Če s to neusmiljeno konsekvenco vztrajamo do konca, ugotovimo, da se jezikoslovje lahko razglasi za objektivno sistemsko znanost samo v primeru, ko jezikoslovec opisuje sporazumevalne prakse v jeziku, ki ga ne razume.

Izbira pristopa

Takšen sklep je zadovoljivo razviden v okviru teoretizacije problema, vendar pa očitno nasproten jezikoslovni resničnosti, v kateri poklicni opazovalci jezika redno izvršujejo svoja sporazumevalna dejanja z namenom, da bi dosledno razložili jezikovni sistem in njegove rabe – in to večinoma počno v jeziku, ki ga sami uporabljajo. Vendar je treba ob tem spet upoštevati še eno dejstvo: jezik nedvomno vsebuje metajezikovno funkcijo. Opazovanje jezika pač obstaja in tudi jezikoslovje kot humanistična in družboslovna znanost obstaja vsaj od Humboldta naprej. Jezikoslovci od nekdaj so. In tu je nova zanka: nerešljivi odnos med nemogočo stvarjo in njeno nezmožnostjo, da bi se izničila.⁹ Načeloma nobenega jezikovnega sistema ne moremo opazovati, ne da bi se ga pri tem dotaknili.¹⁰ Jezikoslovec na primer, ki zasnuje normativno reinterpreteracijo pravopisnega sistema določenega jezika, s tem ne predlaga le formalnih sprememb v strukturi grafične podobe jezika in njenega odnosa z glasovno realizacijo, temveč skuša vzpostaviti na novo opredeljen kriterij, ki naj bi na določene tipe aktualizacije tega jezika dolgoročno konkretno vplival. Načelo opazovalčeve udeležbe v funkcioniranju določenega jezika se še jasneje izkaže, kadar se jezikoslovec, ki oblikuje formulacijo opazovanih dejstev, metodično posveča analizi sporazumevalnih *praks*. V tem primeru se jezikovni analitik običajno neposredno sooči z oblikami rabe, ki niso njegove, vendar pa ni težko razumeti, da so analizirane rabe vsekakor *primerljive* s tistimi rabami, ki jih je jezikoslovec kot član jezikovne skupnosti usvojil v dolgih letih svoje javne in zasebne jezikovne dejavnosti. Teoretična prepreka na poti k objektivnosti zapažanj jezikoslovca torej ne odvrne od tega, da bi še naprej uporabljal znanstveni diskurz in skozenj govoril o tistih jezikovnih dejstvih, ki ga zanimajo.¹¹

⁹ Podobno je s prevajanjem. Nekateri prevodoslovni in filozofski teoretični prijemi dokazujejo (Mounin 1963: 67), da je prevod nemogoče jezikovno dejanje, v sporazumevalni praksi pa je prevajanje vsakdanji postopek, ki povezuje različne jezikovne skupnosti.

¹⁰ Tudi vode, čeprav je ključni del žive in nežive narave, torej tudi opazovalčevega telesa, ne moremo analizirati, ne da bi vanjo posegli. A razlika je v tem, da se voda ne samoanalizira in je torej ne moremo proučiti z njeno pomočjo.

¹¹ Pri najboljših avtorjih v humanističnih in družboslovnih znanostih je opaziti težnjo k literarizaciji njihovega znanstvenega upovedovanja. Svoje pisanje organizirajo po narativnih načelih in iz svojih spoznanj oblikujejo tekst, ki ima strukturo zgodbe. To ni le znamenje njihove volje do izvirnega diskurza in argumentativne moči, temveč pristop, ki lahko v optimalni meri izrazi avtorjevo individualnost.

Jezikoslovcu je v interesu, da ustrezno utrdi zmožnost, v skladu s katero bo po eni strani prepoznal specifičnost svoje jezikovne rabe,¹² po drugi strani pa razvil in ovrednotil svoje analitično stališče. Samo na ta način bo lahko opredeljeval jezikovne rabe, drugačne od tistih, h katerim se v svojih sporazumevalnih praksah zateka sam. Jezikoslovčev spoznavni položaj je nenavaden, ker je kot analitik nenehno potopljen v predmet svojih znanstvenih opazanj. Njegov interes za jezik torej ni nekaj, kar bi se udejanjalo samo v urah, ki jih preživi v izpeljevanju raziskav in pisnem ali govornem formuliranju znanstvenih izsledkov. Opazovalec je tu, hočeš nočeš, ves čas v nekakšni poklicni preži za jezikovno resničnostjo, s katero je v nenehnem stiku. Ne gre za to, da se jezikoslovec v zasebni jezikovni rabi ne bi znal sprostiti in odmisлити svoj javni poklicni interes; bolj določujoče je dejstvo, da zanj jezikovna resničnost deluje kot nasprotje tistega slonokoščene stolpa, ki nastopa v znanem očitku, da se znanstveniki zapirajo v svoje razkošne in nedostopne sfere. Bolj kot za stolp gre tu za zračno okolje, vseobsegajočo jezikovno atmosfero, ki bistveno določa jezikoslovčev status in tako rekoč zabrisuje razliko med opazovalčevim življenjem in delom. Ta status, v katerem je jezikoslovec neizogibno prežet s predmetom svojega opazovanja, in dejstvo, da iz tega položaja ni izhoda, ker je med drugim nenehno v potencialnem primežu lastnega interesa, vse to prispeva k splošno opaznemu prepričanju, da je jezikoslovec privilegirani imetnik znanja o jeziku. Za jezikoslovce velja, da so pozorni na tisto, kar drugih jezikovnih subjektov v rabi običajno ne zanima, in da v jeziku zna ujeti tisto, kar drugim praviloma uhaja. Svoje miselne postopke uporabljajo za zavestno razčlenjevanje vseh tistih jezikovnih dejavnosti in mehanizmov, za katere je bolj ali manj jasno, da jih drugi jezikovni uporabniki izvajajo nezavedno. Prav kopičenje in zgostitev jezikovnega znanja sta tisto, kar naj bi jezikoslovcu omogočilo učinkovito razpoznavanje lastnega jezikovnega dosega, obenem pa določilo tudi domet njegovega analitičnega sveta. Hkrati s tem, ko gradi svojo vednost o jeziku, se jezikoslovec uči kritično¹³ sprejemati tiste oblike jezikovnih rab, ki niso del njegovih sporazumevalnih navad in možnosti, in pri tem zavrniti opcijo, da bi svojo jezikovno občutljivost razglašal za merilo, s katerim bi bilo mogoče soditi o jezikovni resničnosti, ki jo opazuje.

Ta razmislek pa seveda še ne ponuja zadovoljivega odgovora na vprašanje jezikoslovčevega avtorstva, ko gre za njegove metajezikovne izjave. Avtor ni le tisti, ki se izraža v skladu z osebnimi prepričanji, védenjem in težnjami: bistvena poteza avtorstva je ta, da avtor sprejme *končnost* svojih formulacij.¹⁴ Vsako končano in objavljeno besedilo, ki nastane kot rezultat jezikoslovnega razmisleka, najsibo izrecno

Če individualnosti že ni mogoče do konca izbrisati, potem jo je bolje izkoristiti, ker preišljena in dobro odmerjena stilizacija zmeraj prispeva h kvaliteti in berljivosti besedila.

¹² Jezikovna samorefleksija utegne biti produktivna tudi pri poklicnih govorcih, ki p(r)oučujejo tuji jezik, ker je njihova kompetenca v tujem jeziku nujno drugačna (in drugače pridobljena) od tiste, ki omogoča komunikacijsko prakso tako imenovanim rojenim govorcem. Več o tem Vitez 2012: 398.

¹³ Kritika tu ni mišljena samo kot odziv na nekaj, kar opazovalec pri svojem predmetu zazna kot določeno obliko *krize*, temveč kot refleksija, utemeljena na dosledno izdelanih spoznavnih *kriterijih*.

¹⁴ K tej končnosti zavezuje avtorja oddaja in objava besedila. Ob stiku z bralcem ta končnost postane manj usodna, ker se besedilo z njim lahko odpre v dialog in morebitno nadaljevanje, a dokončanega teksta tako rekoč še vedno ni mogoče *vzeti nazaj*.

naravnano kot opisno ali normativno, vsak jezikovni priročnik ali jezikoslovni članek, vsako metajezikovno delo, ki o jeziku podaja določene sklepe – vsi ti teksti so opremljeni s podpisom. Njihov skupni imenovalec je ta, da se začenjajo ali končujejo z imenom avtorja. Iz tega izhaja, da jezikoslovna besedila, ki opažanja prej ali slej predstavljajo kot dejstva, svojo kredibilnost utemljujejo na stabilnosti metodologij, prepričljivosti formulacij, včasih pa že na samem ugledu avtorjevega imena. Vendarle pa avtorizirane znanstvene izjave težko prikrijejo svojo singularnost, ki izhaja iz dejstva, da jih je formuliral misleči posameznik – resda utrjen na položaju, s katerega lahko tako ali drugače interpretira vrednost opazovanih in nato opisanih pojavov – a kljub temu še naprej posameznik. Še več, iz tega, čemur bi lahko rekli »avtorska avtoriteta«, izhaja nekakšna pozicija moči, ki ne deluje zgolj zato, ker se avtor uveljavlja kot izjavljalec domnevne resnice, temveč predvsem zaradi preprostega, a pogosto spregledanega dejstva, da so avtorske izjave izvedene v pisanju, pisava pa je jezikovni medij, ustvarjen za to, da legitimira pišočega in utrdi oziroma stabilizira njegove miselne zasnutke in izpeljave. Pozicija moči, naj bo še tako splošna, pa v znanstvenem diskurzu v nobenem primeru ne bi smela biti zlorabljena: znanstvena avtoriteta mora biti zavezana k temu, da spoznanje omogoči, ne pa, da ga vsili.¹⁵

Volja do relevantne izbire

Jezikoslovna osebnost je, kot rečeno, temeljno izoblikovana na podlagi osebnih jezikovnih izkušenj.¹⁶ Njena posamezniška jezikovna specifika ne utemljuje le njenih splošnih jezikovnih zmožnosti, temveč hkrati oblikuje njeno jezikoslovno spoznavno kompetenco. Težnja k posplošeni veljavnosti njenih znanstvenih izjav pa ne temelji le na stališču, ki ga zavzame do svojega predmeta (namreč jezika), temveč zlasti na odnosu, ki ga jezikoslovec vzpostavi do svojega poklicnega početja in do statusa, ki to početje določa. Če jezikoslovec ve, da je njegova jezikovna osebnost bistvena sestavina njegove znanstvene misli, potem bo to spoznanje lahko izkoristil prav takrat, ko bo svoje delo zagovarjal kot objektivno, in sicer preprosto zato, ker spričo tega zavedanja zna sprejeti dejstvo, da jezik, prav kakor on sam, uporabljajo tudi drugi. Ta temeljna, samo na videz samoumevna humanistična poteza – zakaj jezikoslovje je *tudi* humanistična veda – ima v sebi izreden potencial, ker je usmerjena k zapopadku resničnosti, k interesu drugega in k skupnemu dobremu: gre za temeljno etično gesto. Etiko gre tu razumeti kot vsoto miselnih in vedenjskih teženj, ki uravnava družbene interakcije. »Etika izhaja iz samega dejstva, da družba obstaja.« (Changeux, Connes 1992: 242) Na temelju zavesti o svojem kompleksnem individualnem in družbenem položaju lahko jezikoslovec zgradi legitimnost analize, ki naj bi v sklepih vrednotila jezikovne prakse, kakršne je mogoče izslediti v jezikovni skupnosti.

¹⁵ Prim. avtoritetni obrat, kakor ga izpelje Barthes (2003: 10), ki pravi, da je jezik »manj opredeljen s tistim, kar dovoljuje reči, kot s tistim, kar sili povedati«.

¹⁶ Prim. Parain (1966: 56): »Zatrjujem, da so moje besede natančen izraz mojih občutij, pa to morda sploh ni res. Ne kaže se preveč čuditi, kako zelo nevarne so lahko take trditve, ker bi utegnile znanost omejititi na občutja in uničiti, na kar opozarja Platon, vsakršno upanje na objektivno resnico.«

Zadnja točka ima prav tako razsežnosti paradoksa in zadeva jezikoslovčevo konkretno delo, namreč pisanje. Kljub dejstvu, da avtor znanstvenih izsledkov formulacije črpa iz svojega jezikovnega sveta in da se ob svojem delu ne more otresti lastnega pričevanja, obstaja nekakšna konvencija, zamolčana prepoved, da bi jezikoslovec to izrekel. Prav zavedanje o jezikovnem sebstvu jezikoslovcu načeloma preprečuje, da bi svoja znanstvena besedila napisal v prvi osebi, pa čeprav v njih formulira izrecno avtorske interpretacije. Upovedovalni subjekt, ki naj v svojem delovanju zavzame družbeno odgovoren odnos, se mora v izrekanju lastne refleksije praviloma zatekati k jezikovnim prijemom, ki izključujejo položajni deiksis in avtorju omogočajo, da v svojem besedilu skonstruira iluzijo brezosebnosti. Prva oseba ednine, sicer značilna za izražanje individualnosti, je dogovorno izgnana iz interpretativnega metajezika: namesto nje avtorji pogosto uporabljajo osebni zaimek *mi*, množino, pri kateri je včasih težko razločiti, ali je (vestno in vključujoče) skromna ali (nezavedno) majestetična, še pogosteje pa tretjeosebne oblike, s katerimi naj bi bilo mnenje sugerirano kot splošneje veljavno ali pa kar neposredno spremenjeno v trditev. Nekateri jezikoslovci iz previdnosti ali skupnostnih vzgibov izberejo formulacijo *zdi se, da*, kar je zelo blizu optimalni rešitvi, ker ta drobna upovedovalna preambula bralca vabi h konsenzu, in sicer tako, da v očeh bralca relativizira navedene trditve in jih opere suma, da so mišljene kot dokončne objektivne resnice. Zdi se navsezadnje, da površinski konstativ *zdi se, da* pod svojo pojavnostjo skriva formulo *zdi se mi, da*, prikriti performativ, ki nezmotljivo napeljuje k prvi osebi ednine, torej k slutnji, da se v njej izraža avtor osebno. Arbitrarni umik koncepta *jaz* iz znanstvenega diskurza ni nič drugega kot globinsko znamenje njegove vseprisotnosti.

Literatura

- BARTHES, Roland, 2003: *Učna ura*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- BENVENISTE, Émile, 1988: *Problemi splošne lingvistike I*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- BOURDIEU, Pierre, 2004: *Znanost o znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.
- CHANGEUX, Jean-Pierre, CONNES, Alain, 1992: *Matière à pensée*. Pariz: Odile Jacob.
- LABOV, William, 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MOUNIN, Georges, 1963: *Les problèmes théoriques de la traduction*. Pariz: Gallimard.
- PARAIN, Brice, 1966: *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*. Pariz: Gallimard.
- de SAUSSURE, Ferdinand, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- SCHAFF, Adam, 1969: *Langage et connaissance*. Pariz: Anthropos.
- STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš!? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru (Razprave)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.
- VITEZ, Primož, 1999: Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47/1. 23–48.
- VITEZ, Primož, 2009: Lektoriranje in odgovornost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. 393–399.
- VITEZ, Primož, 2012: Le paradoxe du linguiste. *Linguistica LII: Le discours parlé*. 393–402.